

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ ТА МИСТЕЦТВ

УСЕНКО НАТАЛЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 7.03 (477.54) «1940-2015»

**ХУДОЖНЄ ЖИТТЯ ХАРКОВА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

спеціальність 17.00.05 – Образотворче мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Харківській державній академії дизайну і мистецтв
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
Мархайчук Наталія Віталіївна,
Харківська державна академія дизайну і мистецтв,
в.о. завідувача кафедри українознавства

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Федорук Олександр Касьянович,
Національна академія образотворчого
мистецтва та архітектури,
завідувач кафедри теорії і історії мистецтва

кандидат мистецтвознавства, доцент
Чмелик Ірина Василівна,
ДВНЗ «Прикарпатський Національний університет
імені Василя Стефаника»,
доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва

Захист відбудеться «29» січня 2016 р. о 14:00 год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 64.109.01 у Харківській державній академії дизайну і мистецтв за
адресою: 61002, м. Харків, вул. Мистецтв, 8.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківської державної академії
дизайну і мистецтв за адресою: 61002, м. Харків, вул. Мистецтв, 8.

Автореферат розісланий «29» грудня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.О. Котляр

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Харків – місто із тривалою мистецькою традицією, що інтегрувала в собі досвід російської та європейських художніх шкіл, поєднала станковий та промисловий напрями, утворила самобутнє, потужне явище в художній культурі України. Мистецька спадщина Харкова привертає увагу фахівців своїм розмаїттям, відкритістю до експериментів, високим професійним вишколом. Шляхи формування художніх осередків, закладів художньої освіти, просвітницьких установ та критики Харкова від перших паростків до середини ХХ ст. ґрунтовно висвітлені у наукових розвідках харківських мистецтвознавців. Розвиток художнього життя міста сер. 1940-х – поч. ХХІ ст. розглядається лише в окремих наукових дослідженнях, присвячених певним діячам, явищам та подіям. Разом з тим, саме у зазначений період відбуваються докорінні зміни у художньому процесі, що вплинули не тільки на зміст та засоби художньої виразності сучасного мистецтва, але й на сутність діяльності художника, мистецтвознавця, закладу освіти, музею. Крім того, значна частина імен, творів, подій, повернення яких до наукового обігу частково розпочалось у 1990-х рр., все ж продовжує залишатись поза історією мистецтва.

Водночас, осмислення творчого надбання регіональних осередків є важливим не лише для краєзнавчого мистецтвознавства та розвитку місцевого патріотизму. Без вивчення мистецьких традицій кожного регіону неможливо скласти уявлення про загальну історію українського мистецтва. Отже, актуальність роботи зумовлена наявністю лакун у вивченні художнього життя Харкова та потребою створення нової історії мистецтва України.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертація виконана відповідно до держбюджетних програм досліджень: «Сакральне мистецтво Сходу та Заходу: художні та культурно-філософські аспекти традиції, інтеграції та сучасного розвитку» (№ 0112U001612, 2011–2012 рр.), «Логіко-семіотичне моделювання візуального простору: культурні і філософські аспекти» (№ 0107U002131, 2012–2014 рр.)

Мета роботи полягає в історичній реконструкції та визначенні особливостей розвитку художнього життя Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Для досягнення визначеної мети поставлено такі **завдання**:

- висвітлити історіографію проблеми та виявити стан її дослідженості;
- означити головні етапи розвитку художнього життя Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст., розкрити їх специфіку;
- виявити особливості художньої освіти Харкова та її вплив на характер, зміст і форми художнього процесу;
- окреслити провідні андеграундні практики та висвітлити їх зв'язки з традиціями харківського авангарду 1920-х – 30-х рр.;
- виявити особливості формування та характер діяльності харківського мистецтвознавчого осередку, простежити зміни в засобах соціалізації результатів художньої діяльності досліджуваного періоду;
- окреслити основні тенденції мистецької практики в умовах соціально-політичних зрушень 2004–2015 рр.

Об'єктом дослідження є розвиток художнього життя Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст., **предметом** – структурні та змістовні трансформації у художньому житті Харкова зазначеного періоду.

Хронологічні межі дослідження зумовлені метою і завданням роботи та окреслюються періодом від 1943 р. (повернення з евакуації державних установ та початку відбудови інфраструктури) до 2015 р.

Методи дослідження зумовлені його метою та особливостями джерельної бази. У процесі роботи використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: методи класифікації, типологізації, формального, образно-стилістичного та порівняльного аналізів, що дозволило визначити особливості розвитку мистецтва Харкова у визначений період.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації *уперше*:

- складено загальну картину розвитку художнього життя Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст., виявлено трансформації в його структурі, змісті та формах, які постали як результат соціокультурних та світоглядних перетворень, що призвели до поступової втрати органами державного управління ідеологічного контролю над мистецьким процесом, та комерціалізації окремих секторів культурно-мистецької сфери;

- уведено до наукового обігу маловідомі факти художнього життя Харкова означеного часу, зокрема матеріали щодо роботи секції критики та мистецтвознавства Харківської організації Спілки художників України, діяльності Харківського художнього інституту, утворення та функціонування перших недержавних галерей і художніх об'єднань;

- висвітлено вплив художньо-промислової освіти на формування нової генерації харківських митців та художнє життя міста як процес, що мав двоїсті наслідки: збереження традицій станковізму та поштовх до розвитку «іншого мистецтва», формування і подальшу романтизацію традицій андеграунду. Утворена згодом мистецько-дизайнерська освітня модель визначила особливості виставкової практики міста, де традиційні експозиції, дизайнерські та експериментальні творчі проекти є рівноправними складовими виставкового простору;

- виявлено особливості національно-орієнтованого вектору у художньому житті Харкова, котрий розглядається як продовження традиції харківського авангарду та уособлення ідеї України модерної;

- виявлено характер сучасних форм репрезентації мистецтва як результат пошуку нових засобів організації художньої комунікації. Акцентовано, що поряд із традиційною виставкою практикуються такі новітні форми, як кураторський проект, арт-аукціон та арт-рейтинг, спеціалізований арт-фестиваль чи віртуальна галерея, важливим принципом роботи яких виступає інтерактивність;

- визначено особливості харківської мистецтвознавчої школи, як сформованого двома потужними науковими осередками явища, що зумовило його розвиток у мистецько-дизайнерському та архітектурному напрямках. Встановлено, що поряд з традицією вивчення регіонального мистецтва, простежується тягіння до розробки теоретичних питань та розвитку найменш досліджених в Україні галузей мистецтва;

– окреслено провідні тенденції у художньому житті Харкова в умовах соціально-політичних зрушень 2004–2015 рр., що в контексті розвитку мистецьких проектів розгортаються у формі висловлення громадянської позиції та волонтерської діяльності, реалізації традиційних та актуальних практик сучасного мистецтва.

Удосконалено уявлення щодо:

– розвитку художньої критики у Харкові. Зокрема, відзначається розширення кола професійних стратегій критика, де головним інструментом висловлення власних позицій стає не стільки текст, скільки кураторський проект.

Набуло подальшого розвитку:

– наукове розуміння поняття «художнє життя», що трактується як динамічна система, де змістовні трансформації її складових зумовлюються соціокультурними реаліями часу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання при розробці навчальних курсів з історії українського мистецтва, історії художньої культури, крайового мистецтвознавства, художньої культури України та ін. Матеріали дисертації можуть бути використані при розробці музейних експозицій, у лекційній та екскурсійній роботі, при укладанні навчальних та методичних посібників, краєзнавчих і довідникових видань.

Апробація результатів дослідження відбувалася шляхом оприлюднення їх на 18-ти наукових конференціях. Зокрема, таких, як Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасні вектори розвитку художньої освіти в умовах формування нової культурної реальності в суспільстві» / доповідь «*Мистецьке середовище Харкова межі 1980-х–90-х. Художня освіта*» (Київ, ІПСМУ; листопад, 2015); VI міжнар. наук.-практ. конф. «Пам'ятко-охоронні традиції Слобожанщини» / доповідь «*Нова кон'юнктура та українська культура у мистецтві Харкова 1990-х*» (Харків, ХІМ; вересень, 2015); Міжнар. наук.-практ. конф. «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» / доповідь «*Приватні колекції Харкова на межі ХХ–ХХІ ст.: проблема музефікації*» (Одеса, Причорноморський центр досліджень проблем суспільства; червень, 2015); Міжнар. наук. конф. «Дев'ятнадцяті Слобожанські читання» / доповідь «*Школа монументального живопису Харкова в контексті розвитку художньої освіти*» (Харків, ХХМ; березень, 2015); The First International Conference on development of history of art and culturology in Eurasia / доповідь «*Восстановление и развитие Харьковского художественного института в послевоенные десятилетия: к истории художественного образования Харькова 1943–1963 гг.*» (Міжнар. наук. конф.; Австрія, Відень; грудень, 2014); Міжнар. наук.-практ. конф. «Education, Culture and Society» / доповідь «*Political issues in contemporary art of Ukraine*» (Польща, Вроцлав; вересень, 2014); V міжнар. наук.-практ. конф. «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини» / доповідь «*Художник слова*» В. Бахчанян: матеріали до вивчення історії художнього життя Харкова середини ХХ століття (Харків, ХДАК; вересень, 2014); Всеукр. наук.-практ. конф. «Візуальність в українській культурі: статус, динаміка, контексти» / доповідь «*Мультимедіа як феномен сучасної культури*» (Черкаси, ЧОХМ; жовтень, 2013); Всеукр. конф. молодих вчених / доповідь «*Матеріали до вивчення образотворчого мистецтва Харкова*

1960-1970-ті рр.» (Харків, ХДАДМ; вересень, 2013); Міжнар. наук. конф. «Сімнадцяті Слобожанські читання» / доповідь «Лимонівська» виставка у Харкові: досвід творчої свободи» (Харків, ХХМ; березень, 2013); Міжнар. наук.-метод. конф. «Дизайн-освіта в Україні: перспективи розвитку» / доповідь «Медіакультура» та «мультимедіа»: термінологічний аспект» (Харків, ХДАДМ; жовтень, 2013); Міжнар. наук.-метод. конф. «Дизайн-освіта в Україні: перспективи розвитку» / доповідь «Харківські молодіжні фестивалі 2000-х як явище сучасного мистецького процесу» (Харків, ХДАДМ; жовтень, 2013); Міжнар. наук. конф. «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» / доповідь «Художній андеграунд Харкова (друга пол. ХХ–поч. ХХІ ст.)» (Харків, ХДАК; листопад, 2012); Всеукр. наук.-практ. конф. «Культура та інформаційне суспільство ХХІ ст.» / доповідь «Галерейний рух у Харкові в 90-ті роки ХХ ст.» (Харків, ХДАК; квітень, 2012); Міжнар. наук. конф. «Соціально-гуманітарні аспекти педагогіки вищої школи» / доповідь «Матеріали до вивчення історії художньої освіти Харківського художньо-промислового інституту (1963–1985 рр.)» (Харків, ХДАДМ; квітень, 2008); наук. конф. молодих науковців «Молода мистецька наука України» (Харків, ХДАДМ; грудень, 2007) / доповідь «Матеріали до вивчення діяльності Б. Косарева в контексті художнього життя Харкова та України»; Всеукр. наук. конф. «Мистецтво дизайну та дизайн мистецтва – пошуки нової мови» / доповідь «До постановки питання щодо вивчення альтернативних форм виставкової діяльності» (Харків, ХДАДМ; квітень, 2006); наук. конф. ХДАДМ за підсумками роботи у 2005/2006 н.р. / доповідь «Діяльність галерей в художньому житті Харкова на початку 90-х років ХХ ст.» (Харків, ХДАДМ; травень, 2006).

Проміжні результати дослідження представлені у доповідях на засіданні круглого столу «Євгеній Павлович Єгоров – художник і педагог» (Харків, 2006); наук.-практ. семінарі «Польський плакат» (Єрмілов-Центр, Харків; травень, 2014); оприлюднені у виданні «Наші ректори: випробування і перемоги. 1921–2016» (оригінал-макет). Окремі положення дисертації використані під час викладання курсу «Історія мистецтва» (ХДАДМ, 2013–2015 рр.).

Публікації. Основні положення і результати дисертації висвітлені у 18 публікаціях, з яких 6 одноосібних статей у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, 2 – у наукових періодичних виданнях інших держав, а саме Польщі (видання входить до міжнародних метричних баз Comenius, CEEOL, EBSCO, VazHum) та Австрії.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та задачами дослідження. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (570 поз.) та окремий том додатків (ілюстрації – 112 поз.). Загальний обсяг дисертації – 250 стор., основний зміст викладено на 180 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються мета, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження. Розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів. Наведено відомості про апробацію результатів дисертації, її структуру та обсяг.

У РОЗДІЛІ 1 «СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ» проведено критичний аналіз фахової літератури, визначено джерельну базу роботи, викладено основні методи дослідження.

У підрозділі *1.1 «Художнє життя Харкова: науковий дискурс»* відзначено, що у фаховій літературі другої половини 1940-х – середини 1980-х рр. художнє життя представлено переважно у вигляді підпорядкованої провідним ідеологемам лінійної моделі, у межах якої низка явищ, через їх несумісність з головною лінією, виключена із дискусійного поля. Водночас, саме в цей період формулюється поняття та проблематика художнього життя як предмету наукових досліджень у працях російських та українських мистецтвознавців (Г. Стернін, П. Жолтовський та ін).

У розвідках кінця 1980 – 2000-х рр. розпочинається процес переосмислення мистецьких подій радянського часу, повернення імен, актуалізується вивчення проявів нонконформізму, а також відбувається фіксація сучасного художнього процесу. В цей час у харківському мистецтвознавчому осередку вивчення складових художнього життя регіону стало дослідницьким пріоритетом для В. Немцової, Т. Павлової, А. Півненко, Л. Соколюк та ін.

На сучасному етапі науковий дискурс характеризується як роботами історичного плану, заповненням фактографічних прогалів, так і спробами осмислення художньої суб- та контркультури, альтернативних напрямків у мистецькому середовищі Харкова. Важливою є й поява наукових розвідок, присвячених окремим харківським майстрам та явищам.

У підсумку констатується, що загальний науковий доробок щодо художнього життя Харкова переважно охоплює ранні періоди (до Другої світової війни), у той час як вивчення явищ та подій другої половини ХХ – початку ХХІ ст. має фрагментарний характер. Поза науковим дискурсом лишаються й змістовні перетворення у сучасному мистецькому процесі, причини його інституційних трансформацій, що унеможлиблює формування загальної картини розвитку художнього життя Харкова та України в цілому.

У підрозділі *1.2 «Джерельна база та методи дослідження»* вказано, що специфіка теми дисертації обумовила звернення до матеріалів Харківського державного обласного архіву, архівів Харківської державної академії дизайну і мистецтв, Львівської Національної академії мистецтв, Харківської організації Національної Спілки художників України, приватних архівів. Другу групу джерел складають періодичні видання, прес-релізи, буклети, каталоги, інтерв'ю.

У підрозділі обґрунтовується вибір методів дослідження. Зокрема, зазначається, що вивчення мистецьких творів відбувалося із застосуванням формального, образно-стилістичного та порівняльного аналізів. Компаративний метод застосовувався при вивченні специфіки художнього життя Харкова у контексті загальноукраїнських та світових мистецьких процесів. У роботі також використовувалися методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, узагальнення та абстрагування. Використання біографічного методу та методу інтерв'ювання дозволило розширити коло персоналій, які активно впливали на розвиток художнього життя Харкова.

У загальнотеоретичних аспектах осмислення проблем, порушених у дисертації, автор спирається на дослідження В. Даниленка, О. Голубця, П. Жолтовського, Л. Мельничук, О. Оленіної, Т. Павлової, А. Півненко, Л. Савицької, Г. Скляренко, Л. Соколюк та ін.

У **РОЗДІЛІ 2 «ХУДОЖНЄ ЖИТТЯ ХАРКОВА В УМОВАХ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРИ»** висвітлено загальну картину та основні чинники розвитку художнього життя міста наприкінці 1940-х – у середині 1980-х рр.

У підрозділі **2.1. «Відновлення художньо-промислової освітньої парадигми в Харкові»** продемонстровано, що у визначений період в харківському художньому інституті, який виступав головним центром мистецької освіти міста, відбулася зміна освітньої моделі. Підкреслено, що у повоєнний час основою навчального процесу в інституті були принципи ілюстративного станковізму, які склалися у попередньому десятилітті на противагу «виробничому мистецтву», а наприкінці 1940-х рр. стали обов'язковими для усіх художніх вищих навчальних закладів країни. За таких умов жорсткого дотримання академічної традиції художньо-промислового напрям навчання жеврів в окремих майстернях (зокрема, сценографії під керівництвом Б. Косарева).

У 1963 р. профіль інституту знов змінюється на художньо-промисловий. Концепція підготовки дизайнерів будувалася на пропорційній врівноваженості художньої («академічної») та промислової («виробничої») складових. У 1960-х – 1970-х рр. у педагогічному процесі брали участь видатні живописці, графіки, сценографи: С. Беседін, Б. Бланк, Г. Бондаренко, Й. Дайц, Є. Єгоров, В. Єрмілов, А. Константинопольський, Б. Косарєв, В. Мироненко, М. Фрадкін та ін. Успіхи учнів інституту на тогочасних міжнародних виставках і конкурсах свідчать про високий рівень харківської школи (Венеційська бієнале, 1966 ; «Інтерграфіка», 1967, Берлін ; II Бієнале графіки, 1968, Краків тощо).

Зазначено, що збалансованість дизайнерських та станкових дисциплін тривалий час лише декларувалася навчальними планами і була здобута багато пізніше ціною гучних конфліктів, помилок, втрат. Звинувачення у формалізмі, що були стандартним інструментом боротьби ще за часів панування станковізму, не втрачали «актуальності» впродовж кількох десятиліть. Педагогічна діяльність митців з яскраво вираженою «іншою» позицією (В. Білика, В. Єрмілова, Б. Косарева, В. Кулікова та ін.) обмежувалася мізерною кількістю годин, відбувалася в ізолюваній від загалу майстерні, чи зовсім переривалася. Відтак, їх вплив на формування харківської школи відбувався через спротив системи, часто – поза стінами навчального закладу, через спілкування у неофіційній атмосфері майстерень та творчих студій (наприклад, студії Є. Бикова, В. Ленчина, О. Щеглова.). У підрозділі підкреслено, що згодом дві творчо-педагогічні гілки посіли рівноправні позиції у навчальному процесі та сформували особливості харківської школи. Значний обсяг станкових дисциплін дозволяв багатьом випускникам реалізовуватися у суто творчих живописних чи графічних практиках. Ціла плеяда відомих харківських художників, що репрезентують мистецький Харків протягом кількох десятиліть, – дизайнери за освітою. Своєю чергою дизайнерський вишкіл накладав відбиток на особливості харківської

художньої практики: культ міцного, конструктивного рисунку, тяжіння до концептуальних рішень, «проектність».

Після винищення у 1930-х рр. харківської мистецтвознавчої школи, чи не єдиним її представником у 1940-х рр. лишався М. Зубар, виключений зі Спілки художників за «космополітизм» (як і В. Єрмілов). У 1950-х – 60-х рр. мистецтвознавчий осередок поповнили літературознавці, чия діяльність була сконцентрована навколо Харківського художнього музею і у подальшому зумовила специфіку наукових інтересів харківського осередку. У 1970-х – 80-х рр., завдяки Л. Соколюк та випускникам Київського художнього інституту А. Півненко, Л. Савицькій і Т. Павловій, Харківський художньо-промисловий інститут стає центром, де склалися умови для відновлення потужного мистецтвознавчого осередку та формування наукової школи.

У підрозділі 2.2. *«Виставкова діяльність кін. 1940-х – сер. 1980-х як репрезентація державної ідеології»* показано, що Спілка художників (як й інші творчі спілки країни), створена для координації та контролю за всіма сферами образотворчої діяльності, майже до 1990-х рр. виступала монополістом у сфері мистецтва. У постстоличному Харкові керівництво Спілки відзначалося особливою консервативністю. Тогочасні виставки, організовані Спілкою, характеризують групові тематичні (приурочені до державних свят, ювілеїв, офіційних подій) чи планові звітні експозиції у залах Будинку художника. У цих офіційних виставках могли брати участь лише роботи, що пройшли цензуру художніх рад та комісій з художньої критики.

Харківський художній музей, відновлюючи втрачені під час війни фонди, будуючи постійні експозиції, вів інтенсивну виставкову роботу. Від 1960-х рр. і майже до кінця 1980-х рр. харків'яни мали можливість знайомитися із творами із фондів провідних музеїв СРСР (Третьяковська галерея, 1964; Ермітаж, 1972; Музей образотворчого мистецтва імені О. Пушкіна, 1988), творами харківських художників та митців «братніх республік» (художники Латвії, 1961; gobелен та мала пластика із Латвії, Литви, Естонії, Грузії, Азербайджану, України, 1985 та ін.), художників країн «соціалістичного табору» та «прогресивних художників заходу» (сучасний французький плакат, 1977; всепольська група художників «Захент», 1965; чеські художники, 1969; Ф. Леже, 1977; Р. Гуттузо, 1978; Ленін у медалях та графіці польських художників, 1986 та ін.). Завдяки таким виставкам, з одного боку, розширювалося уявлення глядачів про мистецтво, з іншого – формувалася специфічна, ідеологічно вивірена картина світу.

Архівні документи та тогочасна публіцистика свідчать, що після «чисток» 1948 р. художня критика підпорядковується офіційній ідеології та набуває компліментарного характеру. Тривалий час доробок місцевого критика складала описові огляди спілчанських виставок, тематичні нариси з розбудови радянського мистецтва та творчості визнаних членів Спілки. У тогочасному Харкові не існувало жодного мистецького журналу чи газети. Лише у 1970-х рр. у харківській пресі почали з'являтися критично-аналітичні огляди подій.

Від 1970-х рр. виставковий простір міста розширився завдяки додатковим виставковим майданчикам: Харківська музично-театральна бібліотека імені К. С. Станіславського, Будинок вчених, Український фізико-технічний інститут

низьких температур, Інститут метрології та ін. Підкреслено, що бібліотека (як культурно-просвітницька установа) слідувала державній політиці і була продовженням офіційного виставкового простору з тією різницею, що митці та студентська молодь мали змогу показати тут свої роботи значно швидше. Серед тогочасних експонентів бібліотеки – як корифей С. Беседін (1972, 1977), так і студенти театральньо-декораційного відділення ХХУ (щорічно з 1972), молоді харківські митці В. Дишлов, В. Зінченко (1977) та ін. Натомість, наприклад, в Інституті метрології могли виставлятися художники, чиї творчі засади не відповідали виставковій політиці Спілки (як-то, митці кола «Панорами»).

У підрозділі **2.3. «Неофіційне мистецтво 1960-х – 1980-х рр. як альтернативний вектор у художньому процесі Харкова»** вказується, що у Харкові неофіційний вектор мистецтва представляли носії традицій українського авангарду, їхні учні та послідовники. Пошуки нових основ творчості відбувалися у середовищі молодих художників Харкова, які зростали під впливом представників покоління 1930-х рр.: Г. Бондаренка, В. Єрмілова, Б. Косарева, О. Щеглова. В. Бахчанян опановував мову концептуального мистецтва, Є. Світличний та А. Кринський – абстракціонізму; В. Куліков і В. Ленчин експериментували в царині плакату. Оприлюднила факт існування неофіційного мистецтва т. зв. «лимонівська виставка», що відбулася у 1965 р. в одному із харківських дворів. У 1970-х естафету «іншого» мистецтва підхопили митці групи «Время», які увійшли в мистецьке життя Харкова експериментами з фотографією і квартирними виставками, та творча молодь, яка шукала свободи творчих висловлювань. Наголошено, що інше (неофіційне) мистецтво Харкова не могло знайти відображення у тогочасній художній критиці. Піонерська стаття А. Півненко про творчість В. Кулікова з'явилася лише у 1974 р.; тоді ж дослідниця привернула увагу і до творчості В. Ненада.

У РОЗДІЛІ 3 «МИСТЕЦЬКІ ПРОЦЕСИ У ХАРКОВІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ І КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (КІНЕЦЬ 1980-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 2010-х рр.)» висвітлюються особливості змін у змісті та формах художнього життя міста.

У підрозділі **3.1. «Зміни в мистецькому житті Харкова на зламі 1980-х – 90-х рр. ХХ ст.»** показано, що з початком «перебудови» розпочинається формування та інституалізація нових складових художнього процесу. Визначальним для перемін став 1987 р., коли відбулися перші вільні від ідеологічної цензури молодіжні виставки. Зазначені соціокультурні процеси мали наслідком і активізацію регіонів. Якщо наприкінці 1980-х рр. у фокусі художнього життя Харкова була Москва, то з 1991 р. функції мистецького центру перебирає на себе Київ. Падіння «залізної завіси» суттєво поживило міжнародні культурні зв'язки, що прискорило процес формування у харківському середовищі сучасної творчої парадигми. Лібералізація економіки, відміна ідеологічного контролю зумовили зміну смислових домінант, уможливили розширення сюжетно-тематичного та концептуального ряду, авторської манери та стилю митців.

Важливу роль у розвитку зарубіжних контактів відігравав Дім Нюрнберга, діяльність якого сприяла взаємному ознайомленню міст-побратимів із митцями та їх творчими досягненнями. Важливими для активізації традиційних та

формування нових форм художнього життя стали міжнародні благодійні фонди, які сприяли інтеграції митців до європейського культурного контексту.

Характерним явищем у зазначений період стає поява за межами офіційних інституцій художніх об'єднань з хиткою єдністю світоглядних, творчих, моральних та інших аспектів. Попри те, що ці угруповання частіше за все швидко розпадалися, вони виконали свою місію – сприяли самовизначенню митців, становленню їхніх творчих концепцій, стилістичних вподобань. Показано, що наприкінці 1980-х рр. на тлі дисфункції традиційних керівних установ на мистецьку арену вийшли представники художнього андеграунду: творчі експериментальні об'єднання «Літера-А» (О. Борисов, В. Гонтаров, О. Єсюнін, В. Куліков, А. Пічахчі та ін.), «Панорама», які репрезентували альтернативні форми сучасного мистецтва. Провокативними й епатажними виставками відзначилася діяльність першого у місті недержавного творчого об'єднання «Панорама», основу якого склали представники харківського фотоклубу (Б. Михайлов, Є. Павлов, Ю. Рупіна та ін.).

У 1990 р. з'явилося творче об'єднання «Слобожанське буриме», склад якого впродовж двадцятип'ятирічної історії оновлювався (серед постійних членів – О. Бойчук, В. Грицаненко, О. Лазаренко, О. Лисенко, О. Шеховцов). Заснована архітекторами і дизайнерами група з часом об'єднала різних за фахом та творчими вподобаннями митців. Найбільш резонансний та тривалий проект групи – «Цивілізація любові», що репрезентував досвід колективної роботи як творчий та морально-етичний шлях.

Руйнування системи державного керівництва спричинило зміни у функціонуванні традиційних мистецьких інституцій. Зокрема, до лав Спілки художників були прийняті художники інших, несумісних із традиціями соцреалізму творчих принципів. Щоправда, така лібералізація здійснювалася повільно та обережно через секцію «молодих художників». Так, наприкінці 1980-х рр. до складу молодіжної секції увійшли члени «Літери-А».

Лібералізація економіки зумовила комерціалізацію мистецтва та формування арт-ринку. У фокусі колекціонерів опинилися як мистецькі твори класичної минувшини, так і роботи тогочасних художників. Активними учасниками цього процесі були перші недержавні галереї («Вернісаж», «Смальта» та ін.), чия діяльність мала принципово комерційне спрямування.

Вказано, що зміни в художньому житті сприяли переміні векторів розвитку художньої критики. На сторінках загальноукраїнських і харківських видань висвітлення минулого та сучасного українського мистецтва, дослідження його регіональних проявів провадили О. Денисенко, В. Мизгіна, В. Немцова, Т. Павлова, А. Півненко, Л. Пономарьова, Л. Савицька, Л. Соколюк та ін.

У зазначений період активізується мистецтвознавчий осередок при Харківському інженерному інституті (нині – Харківський національний університет будівництва і архітектури), наукова творчість якого представлена в історико-теоретичних дослідженнях науковців старшого покоління (О. Лейбфрейд, О. Тіц) та наступної генерації (О. Буряк, В. Кравець, О. Шило та ін.).

У підрозділі 3.2. *«Інституційні та змістовні трансформації в арт-просторі Харкова 1990–2000-х рр.»* розглядається розвиток галерей та інших

інституцій, які вплинули на форми та зміст виставкового процесу. Вказано, що у 1990-ті рр. на хвилі національного піднесення, пов'язаного з набуттям Україною статусу суверенної держави, у Харкові утворюються інституції з чітко визначеним національним вектором: часопис української інтелігенції «Український Засів» (1992, ред. І. Бондар-Терещенко; з 1995 – О. Броннікова) та однойменна галерея сучасного мистецтва. В експозиціях галереї та на шпальтах часопису відбивалися ідеї «українського Харкова» та України модерної. Журнал, галерея, як і засноване того ж 1992 р. поезомалярське угруповання «Червона Фіра», були проектами національно-орієнтованої творчої інтелігенції Харкова, що гуртувалася навколо Літературного музею (як-то, художник В. Бондар, письменник-дисидент С. Сапеляк, архітектор і художній критик І. Бондар-Терещенко, історик В. Романовський, поети С. Жадан та Р. Мельників, режисер С. Олешко та ін.). Закриття Харківським управлінням культури галереї у 1996 р. було проявом підозри проросійського чиновництва до українських ініціатив. Наступна спроба відкрити національну галерею сучасного мистецтва зазнала поразки: галерею було відкрито, але під іншим керівництвом та іншими гаслами.

Після того, як ідея створення українського простору була «похована» міською адміністрацією, єдиним притулком для національно-орієнтованих митців став Літературний музей, де експонувалися твори таких майстрів, як М. Базиль, В. Бондар, В. Гонтаров, О. Заливаха, П. Мось та ін. Втім, профіль музею не дозволив йому стати виставковим майданчиком міста.

Ідеї очищення на шляху творення сучасної української культури були артикульовані ще виразніше у нових виданнях, проектах та акціях згуртованого в Літературному музеї співтовариства. Контраверсійність та безкомпромісність обраного шляху визначалися вже назвами проектів (об'єднання «Жива література», видавництво «Гутвидав», «Здоровоопис «Гігієна»). Епатажні видання та перформанси, що проводилися у Літературному музеї, пам'ятники та пам'ятні дошки, розроблені В. Бондарем (знищеним кобзарям, героям УПА, видатним діячам української культури та ін.), були мистецькими актами дерадянізації та відновлення національної історичної пам'яті.

Руйнували сталі радянські стереотипи й утворені протягом 1990-х рр. галереї, діяльність яких була спрямована на популяризацію сучасних мистецьких практик. Створена С. Братковим «Up/Down» стала простором для експериментів у галузі фото- і відео-арту «Групи швидкого реагування»; «НаПротив» (під кураторством С. Пятковки) була площадкою експериментів переважно студентської молоді. Знаковою подією у художньому житті міста стало створення Харківської міської художньої галереї імені С. Васильківського (1996), яка з перших років своєї роботи впроваджувала ідею публічного Центру сучасного мистецтва. Діяльність галереї (керівник Т. Тумасьян) охоплює організацію виставок, круглих столів, конференцій, семінарів та майстер-класів, відкритої мистецької бібліотеки.

Відзначаються зміни й у діяльності Харківського художнього музею: до його структури увійшли обласні заклади, поповнилися фонди (частково за рахунок державного фінансування, частково – за рахунок приватних колекцій),

змінилися акценти у культурно-просвітницькій роботі (популяризація класиків українського мистецтва та його регіональних представників).

Протягом десятиліття відбуваються структурні зміни мистецтвознавчого осередку при ХДАДМ: у 1992 р. відновлено кафедру теорії та історії мистецтва, а у 2002 р. відкрито навчальну спеціалізацію «Мистецтвознавство», що дозволило розпочати процес регенерації мистецтвознавчого потенціалу міста. Його характерною рисою, як і в попередні роки, залишається дослідження різних аспектів мистецької історії Харківщини (В. Константинов, В. Немцова, С. Нікуленко, А. Півненко, Л. Савицька та ін.). Крім того, Л. Соколюк було започатковано вивчення українського мистецтва 1920-х – 1930-х рр., Т. Павловою – історії фотомистецтва, В. Чечик – мистецтва сценографії, З. Алфьоровою та Н. Мархайчук – сучасних форм візуального мистецтва. Заснування у 2002 р. Центру Сходознавства при ХДАДМ (Є. Котляр, С. Рибалко) стало поштовхом для розвитку досліджень мистецьких традицій Близького та Далекого Сходу. Відкриття аспірантури активізувало наукові розвідки у галузі дизайну, якими керували О. Бойчук, В. Даниленко, Н. Трегуб, Т. Фурсова, Н. Сбітнева. Як наслідок, розпочався розвиток теоретичної школи дизайну у різних галузях (графічний, мультимедійний, промисловий дизайн; дизайн середовища, одягу, текстилю тощо).

Зазнала змін і діяльність творчих об'єднань. Спілка художників втратила функції керівництва та контролю в художньому процесі, проте зберегла позиції організатора художніх акцій та форми консолідації мистецького середовища. Склад Спілки поповнюється молодими художниками та мистецтвознавцями; у 2014 р. утворено секцію реставрації (керівник В. Шуліка). Щорічні звітні виставки та міжнародні «репінські пленери» (м. Чугуїв, від 2000), щорічна акція «Шляхами Васильківського: погляд через століття» (Харківський художній музей, з 2004), видання каталогів творчого надбання членів Спілки є вагомим внеском у збереження та популяризацію кращих мистецьких традицій харківської школи. Активну участь у виставковому процесі з кінця 1990-х рр. відіграє і заснована у 1987 р. Спілка дизайнерів (голова Харківської організації О. Бойчук; з 2004 – В. Погорельчук).

Розвиток арт-ринку зумовив появу перших аукціонів («Arsani», 1995) та сприяв розширенню приватних колекцій та їх відкриттю для широкого загалу. Серед найпотужніших публічних колекцій міста виокремлюються зібрання О. Фельдмана, родин Б. і Т. Гриньових, Л. та Л. Рубаненко, науковців Л. Волкова, В. Єрьоменка та ін., які відіграють помітну роль у виставковому процесі Харкова.

У підрозділі 3.3. **«Актуальні форми репрезентації мистецтва: фестивалі, кураторські практики, арт-критика»** висвітлюються актуальні форми виставкового процесу в Харкові та роль у ньому кураторів і арт-критиків. Відмітною рисою художнього процесу 2000-х рр. у Харкові стало подолання творчої ізоляції, спровокованої економічною й інституціональною стагнацією «перехідного» часу. Важливим досягненням стала участь представників харківського мистецького середовища на Венеційській бієнале сучасного мистецтва: В. Сидоренка (2003); С. Браткова і Б. Михайлова (2007); А. Волокіті-

на (2011); Гамлета (А. Зиньківського) і М. Рідного (2013); А. Волокітіна і М. Рідного (2015). Студентська молодь бере активну участь у фестивалях та конкурсах за кордоном. Уперше в історії суверенної України харківська школа дизайну репрезентує себе за кордоном («Водопарад», Ессен, 2004). Обмін виставками та майстер-класами з країнами ЄС поступово стає щорічною практикою. Сприяли цьому процесу й різноманітні благодійні програми, зокрема, стипендіальна програма з мистецтва «Гауде Полонія», гранти та премії фондів ім. Дж. Сороса, В. Пінчука, «Ейдос» та ін.

Одним з характерних явищ харківського художнього життя став розвиток медіа-арту (відео-арт, мейл-арт і т. ін.), що охоплював розмаїття актуальної проблематики – від екологічної та релігійної до соціальної та політичної. У той же час, на противагу медійним проектам в Харкові посилюється й інтерес до станкового мистецтва. Така дуалістичність мистецького процесу, що бере свій початок від двох мистецьких традицій, що існують в місті впродовж століття – дизайнерської та станкової, на початку ХХІ ст. в діяльності харківських митців призвела до взаємопроникнення дизайну та арту.

Підкреслено, що специфічною рисою художнього життя Харкова 1990-х – 2000-х рр. став розвиток дизайнерських виставкових проєктів, конкурсів та фестивалів: трієнале екологічної графіки та плакату «4-й блок» (з 1991), фестиваль предметного дизайну «Водопарад» (з 2001), фестиваль-форум «Дизайн-освіта» (з 2001), виставка «Крила» (2004), дизайн-акція «Репліканти» (з 2006), дизайн-конкурс «Світло» (з 2006), персональні виставки І. Остапенка та І. Педан. Уперше в Україні дизайн посів постійне місце у виставковому процесі, що посилювало позиції дизайну та, водночас, стало викликом для мистецтвознавчої критики, яка не мала досвіду аналізу, оцінки та й навіть опису дизайнерського об'єкту.

Новітньою тенденцією у художньому житті Харкова 2000-х рр. стали виставки реставраторів – викладачів та вихованців ХДАДМ і співробітників Харківської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України. Прикметно, що цех реставраторів у низці виставок експонує як результати професійної діяльності, так і творчі здобутки. Серед найбільш активних експонентів – Є. Єгоров, А. Погрібний, А. Толстухін, А. Роговий, В. Шуліка.

Поява у 1990-х – 2000-х рр. низки періодичних видань, котрі охоплювали проблематику архітектури, дизайну і, частково, художнього життя, спричинило розвиток мистецтвознавчої публіцистики. Серед них – журнали «Худпром», «Аніма Регум», «Антреме». Безперечним лідером серед незалежних видань був «Ватерпас» (ред. І. Лялюк), 50 випусків якого стали явищем загальноукраїнського масштабу. На шпальтах «Ватерпасу» знайшли відбиття мистецькі події міста, висвітлювалася творчість провідних художників та дизайнерів. У 2010-х рр. в умовах скорочення друкованих видань в Україні, закриття всіх харківських журналів на перший план виходить єдина в Харкові друкована платформа арт-критики – газета «ПроАРТ» (ред. А. Корнеєв).

Виявлено, що нові експозиційні практики пропонувалися й кураторами – новими учасниками художнього процесу, чия незалежність від виставкових інституцій (галерея, музей), зумовлює певну свободу висловлювання та вільний вибір експонентів, засобів і прийомів репрезентації. Прикладом нестандартних

підходів до осмислення об'єкту експонування та експозиційного простору можуть служити проекти «Інше Небо» (куратор Т. Павлова, 2002–2003), «Країна Амагерасу» (куратор С. Рибалко, 2006), «Нова історія» (куратор Г. Кривенцова, 2010). Так само, як і в інших художніх центрах країни, у Харкові час від часу у ролі куратора виступають художники (П. Маков, О. Рідний). Нове покоління кураторів представлено як теоретиками (С. Канцедал, М. Конєва, Г. Кривенцова, Н. Маценко,), так і практиками (А. Клейтман, І. Павлов, М. Рідний та ін.), результатом діяльності яких, поряд із виставковими проектами стала організація майстер-класів та арт-резиденцій.

У підрозділі **3.4. «Соціальна та політична проблематика в практиках харківських митців (2004–2015 рр.)»** висвітлено основні тенденції розвитку мистецтва політичного протесту, яке було актуалізовано суспільно-політичними проблемами в країні. Визначено, що на початку 2000-х рр. акції політичного протесту найбільш яскраво проявилися у творчості групи «SOS'ка» (2004), представники якої спиралися на традиції харківської школи соціальної фотографії.

Вказано, що суспільно-політичні події 2013–2015 рр. сприяли притоку творчих сил та актуалізації політичної проблематики. Доведено, що у мистецтві, створеному на хвилі революції, проявили себе майже всі актуальні напрямки та художні практики сучасного мистецтва : перформанс, художні акції, флеш-моби, інсталяції, всі види графічного дизайну, а також традиційні живопис, графіка, фотографія тощо. Цей вектор виразно представлений роботами митців нової генерації : А. Волокітіна, Гамлета (А. Зиньківського), Р. Мініна, Р. Михайлова, М. Рідного, О. Селищевої та ін. Подальше розгортання воєнних дій актуалізувало створення антивоєнних проектів як прояву громадської позиції митця. Поширення практики благодійних мистецьких аукціонів на користь української армії стало формою волонтерства для багатьох харківських художників.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз фахової літератури з досліджуваної теми засвідчив, що вивчення мистецької історії Харкова становить розвинену традицію. Художня освіта, критика, становлення дизайнерської школи у різні проміжки часу, що передували другій світовій війні, досліджувалися Л. Соколюк, В. Даниленком, С. Нікуленко, А. Півненко, Л. Савицькою. Художні процеси, що відбувалися у місті в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. висвітлені вкрай фрагментарно і репрезентовані в публікаціях, присвячених окремим митцям та подіям. З огляду на бурхливий розвиток та динаміку змін, що відбуваються останнім часом в художньому житті Харкова, стала нагальною проблема систематизації та осмислення матеріалів, що відбивають особливості художнього життя Харкова у другій половині ХХ – початку ХХІ ст., визначення його специфіки.

2. Виявлено, що розвиток художнього життя Харкова обраного періоду в загальних рисах відповідає прийнятій сучасній періодизації українського мистецтва. Перший період (кін. 1940-х – сер. 1980-х рр.) характеризується визначальною роллю держави в усіх його сферах; другий (кін. 1980-х – поч. 1990-х рр.) – період соціокультурної кризи та водночас важливих змін у структурі худож-

нього життя; третій (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) характеризується інституційними та змістовними трансформаціями, появою нових складових та дійових осіб художнього процесу.

3. В роботі показано, що високий мистецький потенціал міста формувалася навчальними закладами художньої освіти різного ступеню (від початкової до вищої ланки), що зумовило щільність художнього середовища. Підкреслено, що реорганізація художнього інституту як провідного закладу художньої освіти у художньо-промисловий, позначилася на характері, змісті та формах художнього процесу. Боротьба між станковістами та дизайнерами мала двоїсті наслідки: витісняючи з навчального процесу митців, що сповідували формальні експерименти, школа боронила кращі традиції станковізму та, водночас, стимулювала розвиток «іншого мистецтва» через перехід його у вільний простір майстерень і студій, позбавлених цензури та мистецьких штампів. Тривалість цієї боротьби (у купі з ідеологічним тиском контролюючих органів та Спілки художників) сформувала стійку традицію андеграунду.

Наголошено, що поступово опозиційність двох напрямків пом'якшала і сформувалася мистецько-дизайнерська освітня модель, що зумовила значну художню складову харківського дизайну і тяжіння харківських художників до експериментів, конструктивного рисунку, проектності. Підкреслено, що ці особливості освіти повною мірою відбилися у виставковому процесі Харкова, де традиційні експозиції, дизайнерські та експериментальні творчі проекти є рівноправними складовими виставкового простору.

4. Підкреслено, що у консервативному мистецькому середовищі Харкова 1960-х – 80-х рр. альтернативну офіційній лінії гілку неофіційного мистецтва представляли носії традиції авангарду Г. Бондаренко, В. Єрмілов, Б. Косарев, їх безпосередні учні (В. Бахчанян, В. Куликов, О. Щеглов та ін.), андеграундові художники («літерівці», В. Бондар, та ін.), члени харківського фотоклубу. Підкреслено, що творчість представників харківського андеграунду виступила містком між авангардом першої третини ХХ ст. та творчістю митців нових генерацій (1990-х та 2000-х рр.).

5. Констатовано, що впродовж другої половини ХХ ст. відбулися докорінні зміни в засобах соціалізації результатів художньої діяльності. Якщо в період 1940-х – сер. 1980-х рр. провідними інституціями, що організовували виставкову роботу, були Харківський художній музей і Спілка художників, то у 1990-х – 2000-х рр. до виставкового процесу долучаються новоутворені галереї. Державний музей з початком «перебудови» набув більшої самостійності у формуванні виставкової політики. Зберігаючи традиційні форми музейної діяльності (просвітницьку, наукову, виставкову та пам'яткоохоронну) Харківський художній музей бере участь у новітніх акціях (наприклад, «Ніч музеїв»), ініціює наукові дискусії тощо.

Показано, що збереженню культурної спадщини та відновленню штучно створених впродовж ХХ ст. лакун сприяла діяльність колекціонерів, збірки яких широко репрезентуються у 1990-х – 2000-х рр. перед громадськістю міста.

Встановлено, що головним рушієм оновлення змісту та форм репрезентації мистецтва у Харкові став галерейний рух. Галерея, як інституція, протягом 25-ти

років еволюціонувала від комерційного салону до культурно-комунікаційного простору та творчої лабораторії. Новітні форми комунікації «художник–твір–глядач» розробляються переважно у галерейному просторі. Генератором художньо-комунікативних інновацій у місті виступає Харківська міська художня галерея імені С. Васильківського. Серед впроваджених колективом ініціатив – фестиваль молодіжних арт-проектів Non Stop Media, арт-резиденції, майстер-класи, «Ніч музеїв» тощо. Характерною тенденцією у розвитку сучасного галерейного руху є медійні та інформаційні трансформації мови художніх висловлювань. Значною мірою популяризації виставкової роботи інституцій сприяли віртуальні галереї та інтернет-ресурси.

6. Виявлено, що національно-орієнтований вектор у художньому житті Харкова розроблявся творчою молоддю, що гуртувалася у Літературному музеї на початку 1990-х рр. Галерея «Український засів», однойменний журнал та всі інші акції молодих поетів та художників спиралися на традиції харківського авангарду. Поетика боротьби за оновлення (очищення) всіх форм суспільного життя, що вони сповідували, відрізняла їх неоавангардні пошуки та діяльність від неконфліктного «іншого мистецтва» харківських шістдесятників. Підкреслено, що після закриття діючою у той час владою галереї «Український засів», Літературний музей став єдиною інституцією, що послідовно впроваджує проукраїнські літературно-мистецькі ініціативи. Виставки, перформанси, встановлення пам'ятних знаків товариство розглядало як діяльність з дерадянзації міста. До мистецьких акцій організаторів «Українського засіву» та Літературного музею долучалися й митці старшого покоління.

7. Встановлено, що у другій половині ХХ ст. завершується формування мистецтвознавчого осередку, який утворюється переважно мистецтвознавцями кафедри теорії та історії мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтв, Харківського національного університету будівництва і архітектури, Харківського художнього музею, секції критики Спілки художників. З відкриттям спеціалізації «Мистецтвознавство» в ХДАДМ розпочався процес відновлення та розвитку цієї ланки художнього процесу в місті.

Акцентовано, що провідним вектором наукових розвідок харківських дослідників образотворчого мистецтва стали регіональні художні явища. Впродовж 1990-х – 2000-х рр. простежується розширення кола досліджуваних явищ і формування нових напрямів наукового пошуку, що стануть відмітними рисами харківського мистецтвознавства: українське мистецтво 1920-х – 1930-х рр., фотомистецтво, сценографія, сучасні форми візуального мистецтва, художні традиції Сходу (зокрема, єврейське та японське мистецтво). Важливою областю харківської мистецтвознавчої школи з 2000-х рр. є дослідження історичних та теоретичних проблем різних галузей дизайну: графічного, мультимедійного, промислового, дизайну середовища тощо.

9. Показано, що художня критика, у порівнянні з науковими розвідками, посідає значно менше місце в діяльності харківських мистецтвознавців. Від середини 1940-х рр. і до початку ХХІ ст. принципових змін у цій галузі не відбулося. Відміна ідеологічного контролю визначила можливість вибору об'єкту критики, але не змінила її компліментарного характеру. Встановлено, що

розвиток недержавних періодичних видань у галузі мистецтва сформував попит на арт-журналістику. На шпальтах харківських видань («Ватерпас», «Anima Regum», «Худпром», «Антреме») висвітлювалися події харківського художнього життя та творчість провідних художників і дизай-нерів. Закриття видавничих проєктів у зв'язку з економічною кризою призвела до зникнення «глянце-вих видань» і розвитку бюджетних проєктів (газета «ПроАРТ», Інтернет-сайти), які відзначаються більшою мобільністю, інтерактивністю.

Ознакою нових часів стала поява нових форм діяльності критика, який тепер бере участь у художньому житті не стільки «оцінюючими» текстами, скільки кураторськими проєктами, висловлюючи ними власні позиції, підтримуючи чи заперечуючи певні ідеї та творчі практики. Перші паростки кураторської діяльності у Харкові, які простежуються ще до початку 1990-х рр., різноманітно проявляються у 2000-х рр., демонструючи новітні підходи до понять «виставка», «експозиція» тощо. Констатовано, що інститут кураторства ще не здобув остаточного оформлення і знаходиться у стадії становлення.

10. Висвітлено провідні тенденції у художньому житті Харкова в умовах соціально-політичних зрушень 2004–2015 рр. Доведено, що у мистецтві, створеному на хвилі «революції гідності», митцями нової генерації реалізовані актуальні практики сучасного мистецтва: перформанс, художні акції, флеш-моби, інсталяції, всі види графічного дизайну, а також традиційні живопис, графіка, фотографія. Подальше розгортання воєнних дій зумовило розвиток проєктів, які є формою волонтерства та засобом висловлення громадської позиції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Усенко Н. Мистецькі молодіжні об'єднання в художньому житті Харкова кінця 1980-х – першої половини 1990-х рр. / Н. Усенко // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: Мистецькі обрії '2015: зб. наук. пр. / ІПСМ АМУ. – Київ: Фенікс, 2015. – Вип. 7 (18). – С. 58–62.

2. Usenko N. Political issues in contemporary art of Ukraine / N. Usenko // International scientific Journal of Education, Culture and Society. – Wrocław, 2015. – № 1. – Р. 180–192 (*індексується в базах Copernicus, CEEOL, EBSCO, VazHum*)

3. Усенко Н. «Лимонівська» виставка у Харкові / Н. Усенко // Арт-простір: культурно-мистецький альманах / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – Вип. 1. – Київ, 2015. – С.25–28.

4. Usenko N. The Art of Political Protest: Ukrainian Version / N. Usenko // Вісник ХДАДМ: зб. наук. пр. – Харків, 2014. – № 7 (Мистецтвознавство). – С. 122–126.

5. Усенко Н. Мистецька критика в контексті художнього життя Харкова (1945–1960-ті рр.) / Н. Усенко // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: зб. наук. пр. – Харків, 2014. – № 4. – С. 54–59.

6. Усенко Н. Харківські молодіжні фестивалі 2000-х як явище сучасного мистецького процесу / Н. Усенко // Вісник ХДАДМ: зб. наук. пр. – Харків, 2013. – № 3 (Мистецтвознавство). – С. 158–161.

7. Усенко Н. Мультимедіа в мистецькому процесі Харкова (на прикладі фестивалю молодіжних проєктів «Non Stop Media» / Н. Усенко // Вісник ХДАДМ: зб. наук. пр. – Харків, 2013. – № 1 (Мистецтвознавство). – С. 134–136.

8. Усенко Н. Неофіційне мистецтво в художньому житті Харкова / Н. Усенко // Вісник ХДАДМ: зб. наук. пр. – Харків, 2012. – № 13 (Мистецтвознавство). – С. 117–121.

Наукові праці апробаційного характеру:

9. Usenko N. Развитие Харьковского художественного института в контексте художественного образования (1943–1963) / Н. Усенко, Н. Мархайчук // The First International Conference on development of history of art and culturology in Eurasia. Proceeding of the Conference (November 3, 2014), Vienna, OR: East-West Association for Advanced studies and Higher Education, Gvvh, Vienna. – P. 107–112.

10. Усенко Н. Мультимедіа як феномен сучасної культури / Н. Усенко // Візуальність в українській культурі: статус, динаміка, контексти: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. 9-10 жовтня 2013 р. / ЧОХМ. – Черкаси, Брама-Україна, 2013. – С. 44–45.

11. Усенко Н. «Медіакультура» та «мультимедіа»: термінологічний аспект / Н. Усенко // Дизайн-освіта в Україні: перспективи розвитку: зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конф. проф.-виклад. складу і молодих учених в рамках VII Міжнар. форуму «Дизайн-освіта – 2013», м. Харків, 16–18 жовтня 2013 р. – Харків, 2013. – С. 185–187.

12. Усенко Н. Коллаж в предметном дизайне (по матеріалам летней практики в г. Мюнхен, Германия, 2013 г.) / И. Педан, Н. Усенко // Дизайн-освіта в Україні: перспективи розвитку: зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конф. проф.-викл. складу і молодих учених в рамках VII Міжнар. форуму «Дизайн-освіта – 2013», м. Харків, 16–18 жовтня 2013 р. / ХДАДМ – Харків, 2013. – С. 51–53.

13. Усенко Н. Художній андеграунд Харкова (друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Н. Усенко // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: Міжнар. наук. конф. 22–23 листопада 2012 р.: Тези доп. / ХДАК. – Харків, 2012. – С.28–29.

14. Усенко Н. Галерейний рух у Харкові в 90-ті роки ХХ ст. / Н.Усенко // Культура та інформаційне суспільство ХХІ ст.: матеріали Всеукр. наук.-теор. конф. 1–20 квітня 2012: Тези доп. / ХДАК. – Харків, 2012. – С. 37.

15. Бахмет Н. Здесь росли художника / Н. Бахмет // Євгеній Павлович Єгоров: художник і педагог: Матеріали доповідей круглого столу / зб. ст. – Харків: Золоті сторінки, 2009. – С. 101–106.

16. Бахмет Н. Матеріали до вивчення історії художньої освіти Харківського художньо-промислового інституту (1963–1985 рр.) / Н. Бахмет // Соціально-гуманітарні аспекти педагогіки вищої школи: Перша міжнар. наук. конф., 17–18 квітня 2008 р. / ХДАДМ: зб. мат. – Харків, 2008. – С. 211–212.

17. Бахмет Н. Матеріали до вивчення діяльності Б. Косарева в контексті художнього життя Харкова та України / Н. Бахмет // Молода мистецька наука України: X наук. конф. молодих науковців, докторантів, аспірантів,

магістрантів, студентів, 20 грудня 2007 р. / ХДАДМ: зб. мат. – Ч. I. – Харків, 2007. – С. 21–23.

18. Бахмет Н. Діяльність галерей в художньому житті Харкова на початку 90-х років ХХ ст. / Н. Бахмет // Мат. наук. конф. проф.-викл. складу та СНТО ХДАДМ за підсумками роботи у 2005–2006 навч. р. 18–20 травня 2006 р. – Харків, 2006. – С. 25–27.

АНОТАЦІЯ

Усенко Н. О. Художнє життя Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.05. – образотворче мистецтво. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків, 2015.

У дисертації висвітлено структурні та змістовні трансформації художнього життя Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Визначено вплив художньо-дизайнерської освіти на формування мистецького середовища, показано роль харківського відділення Спілки художників України та андеграундних течій у художніх процесах досліджуваного періоду, висвітлено особливості розвитку мистецтвознавчого осередку та його відмітні риси. Простежено еволюцію музейно-виставкової діяльності, трансформації розвитку художньої інфраструктури. Висвітлено громадське значення діяльності колекціонерів, їх роль у художньому житті міста. Доведено вплив галерейного руху на розвиток міського інституту кураторства, виявлено форми репрезентації сучасного мистецтва та їх особливості. Визначені провідні тенденції у сучасному художньому житті Харкова в умовах соціально-політичних зрушень 2004–2015 рр.

Ключові слова: художнє життя, мистецтво Харкова, дизайн, художня освіта, художня критика, Спілка художників України, галерейний рух, інститут кураторства, художній музей.

ABSTRACT

Usenko N.O. Artistic life of Kharkiv in the second half of the XX - XXI centuries. – Manuscript.

The thesis for Candidate's degree of Arts, in specialty 17.00.05 – Fine Arts. – Kharkiv State Academy of Design and Arts, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2016.

The thesis highlights the structural and semantic transformation of the artistic life of Kharkiv in the second half of the XX - XXI centuries. The influence of art and design education on the formation of the artistic environment is determined; the role of the Kharkiv branch of the Union of Artists of Ukraine and underground trends in the art processes of the period studied, as well as the peculiarities of the Kharkiv branch of art and its distinctive features have been denoted. The evolution of museum and exhibition activities and transformation of the art infrastructure have been traced. The social significance of collectors' activity, their role in the artistic life of the city are highlighted. The influence of gallery movement on the development of curator institute in the city and its representation forms of contemporary art and their features

have been proved. The key trends in the contemporary artistic life of Kharkiv have been pointed out with due regard for the socio-political changes in 2004-2015.

Keywords: artistic life, Kharkiv Art, design, art education, art criticism, the Union of Artists of Ukraine, gallery movement, curator institute, art museum.

АННОТАЦИЯ

Усенко Н. А. Художественная жизнь Харькова второй половины XX – начала XXI века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.05 – изобразительное искусство. Харьковская государственная академия дизайна и искусств. – Харьков, 2015.

В работе установлено, что высокий художественный потенциал города формировался многочисленными творческими учебными заведениями разного уровня (от детской до высшей художественной школы). Реорганизация художественного института в художественно-промышленный оказала влияние на характер, содержание и формы художественного процесса. Сформированная в институте художественно-дизайнерская образовательная модель обусловила значительную творческую составляющую харьковской школы дизайна, определила тяготение харьковских художников к экспериментам, конструктивному рисунку, проектности. Эти особенности образования в полной мере отразились в выставочном процессе Харькова, где традиционные экспозиции, дизайнерские и экспериментальные творческие проекты являются равноправными составляющими выставочного пространства.

В художественной среде Харькова 1960-х – 1980-х гг. альтернативный вектор искусства представляли носители традиций авангарда (Г. Бондаренко, В. Ермилов, Б. Косарев), их ученики (В. Бахчанян, В. Куликов, А. Щеглов и др.), члены харьковского фотоклуба (Б. Михайлов, Е. Павлов, Ю. Рупина и др.). Подчеркнуто, что творчество представителей харьковского андеграунда стало связующим звеном между авангардом первой трети XX в. и творчеством художников новых поколений (1990-х и 2000-х гг.).

В течение второй половины XX в. произошли коренные изменения в средствах социализации результатов художественной деятельности. Если в период 1940-х – середины 1980-х гг. главными институтами, которые организовывали выставочную работу, были Харьковский художественный музей и Союз художников, то в 1990-х – 2000-х гг. состав участников выставочного процесса расширяется за счет созданных галерей. Государственный музей, лишившись идеологического контроля, с началом «перестройки» приобрел большую самостоятельность в формировании выставочной политики. Сохраняя традиционные формы музейной деятельности, художественный музей участвует в новейших общегородских акциях, инициирует дискуссии и т.д.

Подвижническая деятельность многих харьковских коллекционеров способствовала сохранению культурного наследия и восстановлению искусственно созданных на протяжении XX в. лакун. В течение 1990-х – 2000-х гг. частные собрания художественных произведений создали постоянный сегмент выставочного пространства города.

Особую роль в обновлении содержания и форм репрезентации искусства играют галереи, которые эволюционировали от коммерческого салона к пространству культурной коммуникации и творческой лаборатории. Новейшие формы коммуникации «художник–произведение–зритель» разрабатываются преимущественно в галерейном пространстве. Характерной тенденцией в развитии современного галерейного движения являются медийные и информационные трансформации художественного языка.

Выявлено, что национально-ориентированный вектор в художественной жизни Харькова разрабатывался творческой молодежью, объединенной Литературным музеем. Основанные в начале 1990-х годов галерея «Украинский засев», одноименный журнал и другие акции поэтов и художников (И. Бондарь-Терещенко, В. Бондарь, С. Жадан, С. Сапеляк) были направлены на обновление всех форм общественной жизни через десоветизацию. Эпатажность, поэтика борьбы существенно отличала их неоавангардные поиски и деятельность от неконфликтного «другого искусства» харьковских шестидесятников.

Во второй половине XX в. завершается процесс формирования искусствоведческой среды, образованной преимущественно искусствоведами Художественного музея, секции критики Союза художников, кафедры теории и истории искусства Харьковской государственной академии дизайна и искусств. Открытие специализации «Искусствоведение» в академии дизайна и искусств активизировало развитие этого важного звена художественного процесса. Ведущим вектором научных исследований стали художественные явления Харьковщины. В течение 1990-х – 2000-х гг. формируются новые направления научного поиска, которые станут отличительными чертами харьковского искусствоведения: авангардные течения, история фотоискусства, художественные традиции Востока, современные формы визуального искусства.

Художественная критика заняла меньшее место в деятельности харьковских искусствоведов, чем академические исследования. Отмена идеологического контроля была воспринята как возможность выбора объекта критики, но не изменила ее комплиментарного характера. Главными трибунами критики после 2000 г. были негосударственные периодические издания («Ватерпас», «Anima Regum», «Худпром», «Антреме»), а с 2010-х – газета «ПроАрт», интернет-сайты. Отмечается, что первые ростки кураторской деятельности в Харькове, которые прослеживаются уже в начале 1990-х гг., разнообразно проявляются в 2000-х, демонстрируя новейшие подходы к понятиям «выставка», «экспозиция» и др.

В работе определены основные тенденции в художественной жизни Харькова в условиях социально-политических сдвигов 2004–2015 гг. как развитие арт-проектов как особой формы выражения гражданской позиции и волонтерской деятельности, реализация традиционных и актуальных практик современного искусства.

Ключевые слова: художественная жизнь, искусство Харькова, дизайн, художественное образование, художественная критика, Союз художников Украины, галерейное движение, институт кураторства, художественный музей.

Наукове видання

УСЕНКО НАТАЛЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

ХУДОЖНЄ ЖИТТЯ ХАРКОВА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства
17.00.05 – образотворче мистецтво

Підписано до друку 23.12.2015 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура TimesNewRoman. Друк: різнографія.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим.

Надруковано у копії-центр «МОДЕЛІСТ»
(ФО-П Миронов М.В. Свідоцтво ВО4 № 022953)
м. Харків, вул. Мистецтв, 3 літер Б-1
Тел. 7-170-354 www.modelist.in.ua